

МІКАЛАЙ САКАЛОЎ*

Канец XIX – пачатак XX ст. у тагачаснай Расійскай імперыі адзначаны прыкметным ажыўленнем дыялекталагічных даследаванняў, вылучэннем дыялекталогіі ў самастойную галіну мовазнаўства і пашырэннем арэальнага метаду. Характэрнай адметнасцю гэтага этапу развіцця рускай дыялекталогіі з’яўляецца тое, што «яна паступова вылучылася як самастойная галіна ведаў не толькі на аснове чыста апісальных “абагульненняў” некаторых “асаблівасцей” народных гаворак, але і на аснове распрацовак старажытнай і сучаснай гісторыі рускай мовы, а таксама вывучэння народнай творчасці і этнаграфіі. У гэтым ярка адчуваецца непарыўная сувязь дыялекталогіі з гісторыяй мовы і гісторыяй народа» [5, с. 30].

Вялікая заслуга ў станаўленні рускай дыялекталогіі на дадзеным этапе яе развіцця належыць такім аўтарытэтным расійскім вучоным, як акадэмікі І. Сразнеўскі, А. Сабалеўскі, А. Шахматаў, Ф. Корш, а таксама шматлікім іх паплечнікам, вучням і паслядоўнікам. Як слушна адзначае Б. Горнунг, «з іх імёнамі звязаны этапы развіцця навукі пра рускую мову і стварэнне новых метадаў выкарыстання для гісторыі мовы фактаў жывых народных гаворак у спалучэнні з дадзенымі пісьмовых помнікаў» [6, с. 3]. Адметнае месца ў гэтай кагорце заснавальнікаў сучаснай рускай дыялекталагічнай навукі належыць Мікалаю Мікалаевічу Сакалову – аднаму з арганізатараў, першых актыўных членаў і галоўных супрацоўнікаў Маскоўскай дыялекталагічнай камісіі (МДК).

Нарадзіўся М. Сакалоў 10 снежня (па старым стылі) 1875 г. у г. Трубчэўску Арлоўскай губерні [10, с. 378] у сям’і тытулярнага саветніка Мікалая Іванавіча Сакалова і Еўдакіі Іванаўны [3, с. 112]. Па адукацыі бацька быў настаўнікам арыфметыкі і геаметрыі, выкладаў у шэрагу вучылішчаў і гімназій, а з 1870 г. стаў калежскім сакратаром. Акрамя Мікалая, у сям’і былі сыны

* Першы варыянт нарыса апублікаваны ў суаўтарстве з Н. Цяслюк у часопісе «Роднае слова» (№ 1, 2016 г.).

Сяргей (нар. 5 жніўня 1877 г.), Канстанцін (нар. 16 студзеня 1886 г.) і дачка Аляксандра (нар. 29 сакавіка 1880 г.) [3, с. 113].

Першапачатковую адукацыю атрымаў у Трубчэўскім гарадскім вучылішчы і Арлоўскай гімназіі (1886–1894 гг.). Затым ён паступіў на гістарычна-філалагічны факультэт Маскоўскага ўніверсітэта (1894 г.), дзе пераважна займаўся параўнальным мовазнаўствам і пад кіраўніцтвам прафесараў П. Фартунатава, У. Мілера і В. Паржазінскага, як адзначае акадэмік А. Сабалеўскі, вывучаў індаеўрапейскія мовы – найперш санскрыт і літоўскую мову [2, с. 338].

Па заканчэнні ўніверсітэта (1899 г.) згодна з рэкамендацыяй П. Фартунатава па кафедры параўнальнага мовазнаўства і санскрыту яго пакінулі для падрыхтоўкі да прафесарскага звання. У 1904–1908 гг. Мікалай Сакалоў выкладаў у шэрагу сярэдніх навучальных устаноў Масквы [3, с. 113]. Пазней яго накіравалі на стажыроўку ў Ляйпцыгскі ўніверсітэт (1908–1909 гг.). Там ён слухаў лекцыі К. Бругмана, Э. Віндзіша, А. Лескіна і Э. Сіверса. Па вяртанні ў Маскву паспяхова здаў магістарскі экзамен, атрымаў званне прыват-дацэнта і з 1909 г. пачаў выкладчыцкую працу ў Маскоўскім універсітэце (да 1919 г.). Ён выкладаў параўнальны сінтаксіс індаеўрапейскіх моў, санскрыт і літоўскую мову, а часам яму даручалі чытаць асобныя раздзелы фанетыкі царкоўнаславянскай мовы.

Адначасова ён працаваў на Маскоўскіх вышэйшых жаночых курсах і ў іншых навучальных установах г. Масквы. У 1919 г. Мікалай Сакалоў быў запрошаны на працу ў Варонеж. Тут ён выкладаў у шэрагу мясцовых універсітэтаў і інстытутаў. Аднак у 1922 г. (па іншых звестках – у 1921 г. [3, с. 114]) М. Сакалоў вяртаецца ў Маскву, дзе ў 1923 г. раптоўна памірае на 48 годзе жыцця, пакінуўшы без сродкаў да існавання жонку і двое малалетніх сыноў.

Асноўным кірункам яго навуковай дзейнасці была дыялекталогія. Ужо праз два гады па заканчэнні ўніверсітэта Мікалай Сакалоў прымае ўдзел у першым пасяджэнні Маскоўскага гуртка 26 верасня 1901 г. у складзе «А. Д. Грыгор’ева, М. М. Дурнава, І. М. Тарабына і Р. Р. Нахцігала з Вены, што жыў тады ў Маск-

ве» [16, с. 419], якія цікавіліся вывучэннем гісторыі і дыялекталогіі рускай мовы. Неўзабаве гурток істотна пашырыўся, яго пасяджэнні пачалі наведваць нават акадэмікі Ф. Корш і А. Шахматаў. Удзельнікі гуртка ставілі на мэце ўсебаковае вывучэнне рускай мовы і на працягу 2,5 гадоў даволі актыўна працавалі: было праведзена 30 пасяджэнняў, на якіх заслуханы і абмеркаваны 22 даклады. Пры гэтым варта зазначыць, што сам Мікалай Сакалоў выступіў з 5 дакладамі: «Пра школьную граматыку Будэ» (1901 г.), «Патабня як лінгвіст і даследчык рускага сінтаксісу», «Псіхалагічны напрамак Аўсяніка-Кулікоўскага ў яго сінтаксісе рускай мовы» (1902 г.), «Аб даследаванні Шахматава пра поўнагалоссе», «Пра Beiträge zur slavisczen Syntax Ягіча» (1903 г.). Акрамя таго, амаль на кожным пасяджэнні А. Грыгор'еў і М. Дурнаво рабілі паведамленні пра новыя працы па рускім мовазнаўстве.

Асобныя пасяджэнні гуртка былі прысвечаны дыскусійным пытанням рускай літаратурнай арфаграфіі, транскрыпцыі, методыцы збору дыялектных матэрыялаў, запісу рускіх гаворак з дапамогай фанографа і праслухоўвання такіх запісаў, практычным заняткам па навучанні ўдзельнікаў гуртка працы з фанографам і інш. [16, с. 419–421]. Аднак, як слушна адзначаюць у сваёй публікацыі Дзмітрый Ушакоў і Мікалай Сакалоў, «ужо з самага пачатку інтарэсы гуртка скальцэнтраваліся галоўным чынам у галіне дыялекталогіі, і на першы план вылучыліся пытанні аб арганізацыі паездак з дыялекталагічнай мэтай і аб складанні дыялекталагічнай карты рускай мовы» [16, с. 421]. А гэта патрабавала больш грунтоўнай арганізацыі гурткоўцаў і пэўнага матэрыяльнага забеспячэння іх працы. Менавіта намаганнямі акадэміка А. Шахматава 13 снежня 1903 г. пастановай Аддзялення рускай мовы і славеснасці Расійскай акадэміі навук была створана Маскоўская дыялекталагічная камісія для складання дыялекталагічнай карты рускай мовы [16, с. 421]. У складзе гэтай камісіі Мікалай Сакалоў «быў адным з кіраўнікоў і самых дзейных членаў камісіі» [7, с. 188], з 1905 г. і да 1919 г. з'яўляўся сакратаром МДК, з 1910 г. адначасова загадваў сабранымі дыялектнымі матэрыяламі.

На працягу толькі 1904–1913 гг. Камісія правяла 76 па-

сяджэнняў, на якіх былі прачытаны 72 навуковыя даклады, у тым ліку сам Мікалай Сакалоў выступіў з 18 (!) дакладамі. Чатыры з іх былі непасрэдна прысвечаны беларускім гаворкам: «Вызначэнне межаў гаворак увогуле і беларускіх у прыватнасці», «Размеркаванне беларусаў на мяжы Чарнігаўскай, Арлоўскай і Смаленскай губерняў», «Пра беларускае аканне», «Справаздача пра паездку ў Мінскую і Гродзенскую губерні» [16, с. 425].

Не менш плённа ў Маскоўскай дыялекталагічнай камісіі ён працаваў і ў наступныя гады (1914–1923 гг., 91 пасяджэнне, 100 дакладаў), дзе выступіў яшчэ з чатырма дакладамі, у тым ліку «Пра гаворкі Пскоўскай губерні», «Акаючыя гаворкі Кастрямскай губерні» і «Пра кнігу П. А. Бузука “Нарысы па псіхалогіі мовы”» [17, с. 7]. Мікалай Сакалоў актыўна ўдзельнічаў у збіранні і апрацоўцы дыялектных матэрыялаў, складанні праграм для назапашвання звестак пра гаворкі і г. д. Між іншым, менавіта М. Сакалоў з’яўляецца аўтарам «Праекта праграмы для збірання звестак пра беларускія гаворкі» (каля 1913 г.), няпоўны экзэмпляр якой захоўваецца ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі, магчыма, нават з аўтарскімі чарнільнымі праўкамі [14]. Яна выдадзена літаграфічным спосабам і змяшчае 83 пытанні па розных узроўнях моўнай сістэмы.

У 1908 г. (з 6 да 21 ліпеня) М. Сакалоў здзейсніў «амаль двухтыднёвую паездку ў паўднёва-заходнюю Мінскай і паўночную частку Гродзенскай губерняў, а таксама часткова ў сумежныя мясцовасці Віленскай, Магілёўскай і Чарнігаўскай губерняў» [12, с. 93]. Публікацыя па выніках гэтай паездкі цікавая для нас з пункта погляду метадыкі даследавання і зробленых на яе падставе вывадаў. Падрабязны маршрут падарожжа Мікалай Сакалоў вызначае наступным чынам:

«Я выехаў са ст. Выганічы Палескай чыг. (каля Бранска), а ехаў на Гомель Магілёўскай губ., Рэчыцу, Мазыр і Лунінец Мінскай губ., якая злучае Лунінец са ст. Баранавічы і адтуль на Слонім, Ваўкавыск, Гродна Гродзенскай губ. Назад я ехаў на Вільню, Мінск, Бабруйск, Гомель, Навазыбкаў і Ноўгарад–Северск» [12, с. 93–94].

Для збору звестак пра мясцовыя гаворкі вучоны «наведваў на-стаўнікаў, дактароў, святароў і ксяндзоў, а таксама меў выпадак і сам назіраць гаворку мясцовых жыхароў на базары, у гасцях і пры выпадковых сустрэчах у дарозе» [12, с. 94]. Увогуле ў публікацыі Мікалая Сакалова прысутнічаюць і дакладныя запісы маўлення мясцовага насельніцтва, і відавочныя памылкі. Як адзін з арганізатараў і актыўных работнікаў МДК ён, відаць, знаходзіўся пад пэўным уплывам поглядаў тых рускіх вучоных, якія лічылі беларускія гаворкі дыялектам рускай мовы. Гэтым, магчыма, і можна патлумачыць асноўны вывад, зроблены вучоным пра маўленне беларусаў:

«Рэчыцкі, большая частка Мазырскага, нязначная частка Пінскага, большая частка Бабруйскага, Слуцкі, Мінскі і Навагрудскі паветы і, магчыма, яшчэ некаторыя часткі Мінскай губ. занятыя змешанымі гаворкамі з беларускіх і маларускіх» [12, с. 100].

Відаць, перад публікацыяй нагатак М. Сакалова з імі пазнаёміўся Яўхім Карскі. Асобныя некарэктныя заключэнні настолькі ўразілі яго, што ў вывадах аб паездцы побач са сцвярджэннем М. Сакалова «для беларускага дзекання характэрна тое, што ў Гродзенскай губ., дзе польскі ўплыў асабліва моцны, якраз дзеканне адсутнічае» [12, с. 100] Яўхім Карскі не ўтрымаўся і нават падаў сваю ўласную заўвагу: «Сказанае адносіцца толькі да маларускіх гаворак Гродзенскай губ.; у беларускіх дзеканне паўсюдна» [12, с. 100].

Такая нязмушаная завочная дыскусія вучоных неўзабаве атрымала працяг. У 1910 г. толькі што заснаваны польскі часопіс «Rocznik slawistyczny» надрукаваў аб'ёмістую (24 старонкі) рэцэнзію Мікалая Сакалова на першы і другі (вып. 1) тамы працы Яўхіма Карскага «Белорусь», а неўзабаве яна была апублікавана асобным адбіткам [13]. Месцамі рэцэнзент высока ацэньвае працу Яўхіма Карскага: «Што да паўнаты матэрыялу і дакладнасці назіранняў, то ў гэтых адносінах Карскі бездакорны. Ён аднёсся да сваёй задачы так старанна і так тонка змог заўважыць нават мінімальныя адрозненні ў маўленні беларусаў, як толькі можна

жадаць ад самага ўважлівага і тонкага даследчыка» [13, с. 231].

Разам з тым рэцэнзія была даволі крытычная. Рэцэнзента не задавальнялі ні аб'ём даследавання (ён нібыта неапраўдана завышаны, многія факты можна было б падаць больш сцісла ці ўвогуле прапусціць), ні яго змест (доказыная база).

У тагачаснай расійскай навуцы на такія крытычныя выступленні было прынята друкаваць аргументаваныя адказы. Аднак змест абсалютнай большасці заўваг Мікалая Сакалова падаўся Яўхіму Карскаму настолькі несур'езным, што ён абмежаваўся ў «Рускім філалагічным весніку» адной кароткай, але змястоўнай рэплікай у аглядзе новых выданняў:

«Рецензия написана не везде достаточно серьёзно; часто автор допускает передержки, подтасовывая факты, в расчёте, что читатель не обратится к самому исследованию, а удовольствуется пересказом его, подчас в юмористическом тоне, со стороны г. Соколова» [II, с. 277].

Наогул па сцвярджэнні П. Амбросавіча са спасылкай на вусныя гутаркі з А. Карскім – унучкам акадэміка – «Яўхім Фёдаравіч не меў цесных кантактаў з Мікалаем Мікалаевічам Сакаловым. У іх былі толькі сустрэчы ў рэдакцыі “Рускага філалагічнага весніка”, куды М. М. Сакалоў прыносіў свае артыкулы» [3, с. 115].

Большасць дыялекталагічных публікацый Мікалая Сакалова ўяўляюць сабой справаздачы аб уласных дыялекталагічных экспедыцыях з прыяздзеннем моўных фактаў або навуковую апрацоўку дасланных матэрыялаў на адрас МДК іншых экспларатараў. Пераважна яго матэрыялы апублікаваны ў «Працах Маскоўскай дыялекталагічнай камісіі», пры гэтым многія з іх пазней выдаваліся асобнымі адбіткамі. Усяго спіс яго славістычных публікацый налічвае каля 20 найменняў [15, с. 264–267].

Але асаблівае месца ў навуковай дыялекталагічнай спадчыне Мікалая Сакалова займае, безумоўна, карта «Вопыт рускай мовы ў Еўропе» з прыкладзеным да яе «Нарысам рускай дыялекталогіі», ажыццёўленыя сумесна з Мікалаем Дурнава і Дзмітрыем Ушаковым. У гэтай працы Мікалаю Сакалову належыць апісанне асаблівасцей беларускіх гаворак [9, с. 47–56, 170–187], пе-

раходных гаворак ад беларускіх да паўднёвабелікарускіх [9, с. 56–58, 188–194] і пераходных ад украінскіх да беларускіх [9, с. 72–74, 259, 263, 264], а таксама сярэднебелікарускіх з беларускім напластаваннем [9, с. 36–38, 106, 109].

Асноўнай вартасцю здзейсненага навуковага праекту было вылучэнне моўных асаблівасцей і тэрыторыі пашырэння трох усходнеславянскіх моў – рускай, украінскай, беларускай, хоць і названыя ў працы яны дыялектамі («наречиями») рускай мовы. Новым у тагачаснай рускай дыялекталогіі стала вылучэнне ў гэтым даследаванні сярэднебелікарускіх гаворак як *пераходнай* зоны паміж двума дыялектамі рускай мовы, што даволі катэгарычна не прымалася ў той час акадэмікам А. Сабалеўскім і яго аднадумцамі. Але правамернасць такога рашэння была даказана яшчэ ў папярэднія дзесяцігоддзе ў працах А. Шахматава, М. Дурнава і М. Сакалова.

Як і любое іншае піянерскае даследаванне «Вопыт дыялекталагічнай карты» не быў пазбаўлены некаторых недахопаў, а менавіта ўмоўнасці, непаўнаты і недастатковай правамернасці вылучэння некаторых груп гаворак, пэўнай адвольнасці ў вызначэнні тых або іншых комплексаў моўных рыс, найперш фанетычных, што нібыта адрозніваюць некаторыя гаворкі і іх больш дробныя адгалінаванні. Разам з тым велізарны фактычны матэрыял, дакладнасць яго па шартызацыі і ў многіх выпадках правільныя тэарэтычныя абарульненні забяспечылі станоўчы вынік: асноўныя палажэнні «Вопыту дыялекталагічнай карты» ў выніку пазнейшых палявых даследаванняў пацвердзіліся, хоць некаторыя прыметы гаворак і іх тэрытарыяльнае пашырэнне ў далейшым неаднаразова пераглядаліся і ўдакладняліся.

Па сцвярджэнні Рубена Аванесава «вопыт дыялекталагічнай карты рускай мовы ў Еўропе з прыкладзеным нарысам рускай дыялекталогіі доўга яшчэ ў паслякастрычніцкі перыяд захоўваў характар навуковай навізны» [1, с. 16].

Ролю і значэнне дзейнасці Мікалая Сакалова ў МДК ужо пасля смерці вучонага высока ацаніў яго бліжэйшы калега Мікалай Дурнаво:

«М. М. Сакалоў быў неабходны нашаму гуртку і Камісіі як чысты лінгвіст. Але я б назваў яго душой і ідэалагічным кіраўніком гуртка і, асабліва, МДК, прымаючы пад увагу тую акалічнасць, што Камісія кірункам усёй сваёй дзейнасці, разуменнем сваіх непасрэдных задач, фармуляваннем пытання аб метадах і задачах збірання дыялекталагічных звестак і асвятленнем здабытага ёй дыялекталагічнага матэрыялу ў значнай ступені абавязана М. Сакалову. Ён першы ў Камісіі паказаў неабходнасць адрозніваць пераходныя і змешаныя гаворкі і першы даў азначэнне і тых і другіх... Прапанаванае ім размежаванне чыстых, пераходных і змешаных гаворак праводзілася некаторымі і раней, але, здаецца, ніхто да яго не рабіў гэтага з такой паслядоўнасцю і не паклаў гэтага ў аснову дыялекталагічных назіранняў... У сувязі з вучэннем аб пераходных гаворках стаяў і гістарычны падыход да іх вывучэння, які праводзіўся М. Сакаловым ва ўсіх яго дыялекталагічных працах, у тым ліку і ў яго страчаным даследаванні па літоўскай (жамойцкай) дыялекталогіі. Гістарычны метад у прымяненні да пераходных гаворак М. Сакалоў разумеў у сэнсе высвятлення першапачатковай асновы гаворкі і тых рыс, якія з'явіліся ў ёй пад уплывам іншых гаворак. Пры вызначэнні гэтых рыс дасяглася высвятляць, з боку якіх гаворак ідуць уплывы і наколькі гэтыя уплывы моцна змянілі першапачатковы характар гаворкі і наблізілі яе да гаворак, што паўплывалі на яе... Гэтыя прынцыпы былі цалкам прыняты Камісіяй і накіравалі яе паўсядзённую працу ў пэўнае рэчышча» [8, с. 95–96].

Далей М. Дурнаво адзначае, што ўсе дыялекталагічныя экспедыцыі членаў МДК ажыццяўляліся ў адпаведнасці са створанымі планами, а «ў распрацоўцы гэтых планаў ледзь ці не галоўная роля належала М. М. Сакалову. У адпаведнасці з яго разуменнем задач і метадаў гістарычнай дыялекталогіі большая частка дыялекталагічных экскурсій, арганізаваных МДК, была накіравана на тэрыторыю пераходных гаворак» [8, с. 96]. Як вынікае з нарысу пра дзейнасць МДК у перыяд 1914–1926 гг. пасля смерці М. Сакалова адно з пасяджэнняў камісіі, напэўна, было прысве-

чана менавіта яму, паколькі ў пераліку прачытаных дакладаў значыцца аж 5 наступных выступленняў навукоўцаў: «Памяці праф. М. М. Сакалова (дзеясць М. М. у МДК)» І. Галанавы, «Памяці праф. М. М. Сакалова» М. Дурнава, «Праф. М. М. Сакалоў як арганізатар дыялекталагічных экскурсій» В. Каменева, «Праф. М. М. Сакалоў як даследчык літоўскіх гаворак» М. Петарсана, «Памяці праф. М. М. Сакалова» Д. Ушакова [17, с. 1–12].

Акрамя таго, аб'ектам дыялекталагічных даследаванняў Мікалая Сакалова былі не толькі ўсходнеславянскія мовы, але і гаворкі літоўскай мовы. Ён актыўна вывучаў жамойцкі дыялект, для чаго неаднаразова выязджаў туды на палявыя даследаванні. Пазней, падчас працы ў Варонежы, ён сустракаўся з бежанцамі-літоўцамі [2, с. 339], запісваў іх маўленне і завяршыў навуковае апісанне гэтага дыялекту літоўскай мовы, якое было фактычна яго дысертацыяй. Па сведчанні Мікалая Дурнава, аўтар апісаў «гістарычнае развіццё жамойцкіх гаворак» і выявіў «узаемаадносіны паміж імі з гістарычнага пункта гледжання» [7, с. 187]. Аўтарэферат гэтай працы быў нібыта надрукаваны ў 1921 г. у «Варонежскім гістарычна-археалагічным весніку» [7, с. 187], а само даследаванне, пасланае па пошце з Варонежа ў Маскву, было страчана [7, с. 188; 2, с. 339]. Па сцвярджэнні акадэміка А. Сабалеўскага, у дысертацыі М. Сакалоў таксама даў «новую групоўку літоўскіх дыялектаў» [2, с. 339].

Акрамя дыялекталогіі Мікалай Сакалоў цікавіўся пытаннямі сінтаксісу. Першым навуковым вопытам у гэтай галіне лінгвістыкі стала яго спроба крытычнага аналізу ў самых агульных рысах сінтаксічных прац А. Патабні [4]. Пазней на працягу 1909–1922 гг. ён чытаў курс параўнальнага сінтаксісу балтыйскіх і славянскіх моў у Маскоўскім універсітэце, а таксама курсы параўнальнай граматыкі славянскіх і іншых індаеўрапейскіх моў, марфалогію і сінтаксіс балта-славянскай прамовы. Па словах Мікалая Дурнава, адзін з прачытаных курсаў Мікалая Сакалова «быў прысвечаны спрэчным пытанням балта-славянскай прамовы» [7, с. 188].

Як адзначаюць калегі па працы, у паўсядзённым жыцці Мікалай Сакалоў «вылучаўся аскетычнай адданасцю навуцы, вернас-

цю акадэмічным традыцыям, праўдзівасцю і роўнасцю характару» [7, с. 188]. Апошні год жыў у Маскве, дзе выкладаў у 2 Маскоўскім універсітэце (былыя Вышэйшыя жаночыя курсы). Памер ён раптоўна на 48-м годзе жыцця па адных звестках 27 мая [2, с. 338], а па іншых – 28 мая 1923 г. [7, с. 187].

Нягледзячы на нешматлікасць друкаванай прадукцыі, пакінутай М. Сакаловым нашчадкам, яго роля ў станаўленні і развіцці дыялекталагічнай навукі на пачатку ХХ ст. даволі істотная. Блізкі паплечнік і калега па працы ў МДК Мікалай Дурнаво адзначыў:

«Надрукаваныя працы М. Сакалова па рускай і літоўскай дыялекталогіі каштоўныя не толькі зместам у іх матэрыялам, заўсёды новым, хоць бы параўнальна і небагатым, але, галоўнае, гістарычным падыходам да справы і новымі пунктамі погляду на метады гістарычнага вывучэння гаворак, на іх узаемаадносіны і развіццё. Гэтыя пункты погляду аказаліся надзвычай плённымі, прынятыя большасцю членаў Маскоўскай дыялекталагічнай камісіі і леглі ў аснову выдадзенага ей Вопыту дыялекталагічнай карты рускай мовы ў Еўропе з прыкладзеным Нарысам рускай дыялекталогіі, адным са складальнікаў якога быў М. Сакалоў» [7, с. 187].

Не страцілі сваю каштоўнасць даследаванні Мікалая Сакалова і беларускіх гаворак, якія актыўна ажыццяўляліся тады Маскоўскай дыялекталагічнай камісіяй. Таму і сучасным беларускім дыялектолагам карысна звяртацца да яго нешматлікіх публікацый, дзе зместана нямала цікавых і важных назіранняў гэтага адметнага рускага даследчыка, незаслужана недаацэненага ў сучасным расійскім мовазнаўстве.

Літаратура

1. Аванесов, Р. И. Достижения современного языкознания в области русской диалектологии / Р. И. Аванесов // Известия АН СССР. Отделение литературы и языка. – 1958. – Т. XXVII. – Вып. 1. – С. 15–26.

2. А. И. С. Н. Н. Соколов : некролог / А. И. С. // Известия ОРЯС : 1922. – 1924. – Т. XXVII. – С. 338–339.

3. Амбросович, П. А. Николай Николаевич Соколов: наука и судьба / П. А. Амбросович // Филологические науки. – 2015. – № 4. – С. 112–119.
4. Белоруссов, И. Синтаксис русского языка в исследованиях Потебни / И. Белоруссов // Известия ОРЯС. – 1902. – Т. 8, кн. 2. – С. 347–366.
5. Высотский, С. С. Развитие русской диалектологии в конце XIX в. и в начале XX в. (до Великой Октябрьской социалистической революции) / С. С. Высотский // История русской диалектологии. – М. : АН СССР, 1961. – С. 30–66.
6. Горнунг, В. В. Предисловие / В. В. Горнунг // История русской диалектологии. – М. : АН СССР, 1961. – С. 3–5.
7. Дурново, Н. Н. Николай Николаевич Соколов : некролог / Н. Н. Дурново // Slavia. – 1923–1924. – Ročník II. – С. 187–188.
8. Никитин, О. В. Московская Диалектологическая Комиссия в воспоминаниях Д. Н. Ушакова, Н. Н. Дурново и А. М. Селищева (неизвестные страницы истории Московской лингвистической школы) / О. В. Никитин // Вопросы языкознания. – 2002. – № 1. – С. 91–102.
9. Опыт диалектологической карты русского языка в Европе с приложением очерка русской диалектологии / Н. Н. Дурново, Н. Н. Соколов, Д. Н. Ушаков. – М. : Синодальная типография, 1915. – 132 с.
10. Русская интеллигенция: автобиографии и библиографические документы в собрании С. А. Венгерова : аннотированный указатель : в 2 т. – СПб. : Наука, 2010. – Т. 2 : М – Я. – 764 с.
11. Русский филологический вестник / под ред. Е. Ф. Карского. – Варшава : Типография Варшавского учебного округа, 1911. – Т. 66. – № 1–4.
12. Соколов, Н. Н. Летние экскурсии Н. Н. Соколова в 1908 году / Н. Н. Соколов // Труды Московской диалектологической комиссии. – Варшава : Типография Варшавского учебного округа, 1910. – Вып. 2. – С. 93–123.
13. Соколов, Н. Н. [Рецензия] / Н. Н. Соколов // Rocznik slawistyczny. – Kraków, 1910. – Т. III. – С. 220–244. – Рец. на кн.: Карский, Е. Ф. Белорусы : в 3 т. / Е. Ф. Карский. – Варшава : Типография Варшавского учебного округа, 1903. – Т. 1 : Введение в изучение языка и народной словесности. – 466 с. ; Карский, Е. Ф. Белорусы : в 3 т. / Е. Ф. Карский. – Варшава : Типография Варшавского учебного округа, 1908. – Т. 2 : Язык белорусского племени. – Кн. 1 : Исторический очерк звуков белорусского наречия. – 579 с.
14. Соколов, Н. Н. Проект программы для соби́рания сведений о белорусских говорах, необходимых для диалектологической карты русского языка / Н. Н. Соколов. – М. : Типолиитография В. Рихтера, 1913 (?). – 16 (?) с.
15. Труды учёных филологического факультета Московского университета по славянскому языкознанию : библиографический указатель. – М. : Московский ун-т, 1960. – 356 с.
16. Ушаков, Д. Н. Краткий очерк возникновения Московской Диалектологической Комиссии и её деятельности за первое десятилетие (1904–1914) / Д. Н. Ушаков, Н. Н. Соколов // Русский филологический вестник. – Варшава, 1914. – № 2. – С. 419–430.
17. Ушаков, Д. Н. Краткий очерк деятельности Постоянной Комиссии по Диалектологии Русского Языка за 12 лет (январь 1914 г. – январь 1926 г.) / Д. Н. Ушаков, И. Г. Голанов // Труды Постоянной Комиссии по Диалектологии Русского Языка (б. Московской Диалектологической Комиссии). – Л. : АН СССР, 1927. – Выпуск 9. – С. 1–12.